

دانشکده ادبیات و زبان خارجی

بررسی تطبیقی فلسفه نبوت در قرآن و عهدین

پژوهشگر:

سیده زهرا رشیدی فرد

استاد راهنما: دکتر حسین کلباسی اشتری

استاد مشاور: دکتر رضا سلیمان حشمت

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته فلسفه دین

مهر ۱۳۸۸

فرم گردآوری اطلاعات پایان نامه ها
کتابخانه مرکزی دانشگاه علامه طباطبائی

عنوان: بررسی تطبیقی فلسفه نبوت در قرآن و عهدین		
نویسنده / محقق: سیده زهرا رشیدی فرد		
استاد راهنما: دکتر حسین کلباسی اشتری	استادان مشاور: دکتر رضا سلیمان حشمت	
کتابنامه: دارد	واژه نامه: دارد	
نوع پایان نامه: ☒ بنیادی ☐ توسعه ای ☐ کاربردی		
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	سال تحصیلی: ۱۳۸۸-۸۹	
محل تحصیل: تهران	نام دانشگاه: علامه طباطبائی	دانشکده: ادبیات و زبانهای خارجی
تعداد صفحات: ۱۸۸ صفحه		
کلید واژه ها به زبان فارسی: دین، نبوت، قرآن، وحی، کتاب مقدس، یهودیت، مسیحیت		
کلید واژه ها به زبان انگلیسی: Religion, Prophecy, Oran, Islam, Revelation, The Holy bible, Judaism, Christian		

فهرست مطالب

چکیده.....	۱
پیشگفتار :.....	۴
مقدمه :.....	۵
بخش اول : دین.....	۸
۱- اسلام.....	۹
۲- یهودیت.....	۹
۳- مسیحیت.....	۱۲
بخش دوم : نبوت در قرآن.....	۱۶
فصل اول-کتاب (قرآن).....	۱۶
۱. معرفی اجمالی قرآن:.....	۱۶
۲. عصمت قرآن:.....	۱۷
۳. فهم قرآن:.....	۱۷
فصل دوم- نبی.....	۲۳
۱. نبی در لغت:.....	۲۳
۲. نبی در قرآن :.....	۲۴
۳. تعداد انبیا در قرآن:.....	۲۵
۴. پیامبران اولوالعزم:.....	۲۶
۵. تفاوت نبی و رسول :.....	۲۷
۶. موسی (ع) و عیسی (ع) در قرآن.....	۲۸
الف. موسی(ع) در قرآن:.....	۲۸
ب: عیسی (ع) در قرآن :.....	۲۹
فصل سوم- ضرورت و حکمت نبوت.....	۳۶
الف. فایده نبوت :.....	۳۶
ب. ضرورت نبوت بر اساس عقل:.....	۳۸
ج. ضرورت و حکمت نبوت در قرآن.....	۴۱
فصل چهارم- وحی.....	۴۳
۱. معنای لغوی وحی :.....	۴۳
۲. انواع وحی (کاربردهای وحی در قرآن):.....	۴۳
الف- القائنات شیطانی (وحی به شیاطین):.....	۴۴

۴۴	ب- وحی به آسمان و زمین و جمادات (تقدیر):
۴۴	ج- الهام یا وحی به حیوانات:
۴۵	د- وحی یا الهام به عمل به انسان های کامل و وارسته و حتی معمولی:
۴۶	ه. وحی به پیامبران(رسالت و نبوت):
۴۸	فصل پنجم- اعجاز.....
۴۹	۱. معنای معجزه و حکمت آن:
۵۱	۲. معجزه پیامبر اسلام(ص) و تفاوت آن با معجزات دیگر انبیاء(ع):
۵۳	فصل ششم- تعالیم و اهداف انبیاء.....
۵۴	۱. مبدأشناسی؛ یا همان شناخت و عبودیت خدا:
۵۴	۲. راه شناسی(تعلیم و تربیت):
۵۷	۳. مقصد و غایت شناسی(دعوت به معاد):
۵۷	۴. آزادی انسان:
۵۸	۵. بر پا داری قسط و عدالت اجتماعی:
۵۹	۶. داوری در اختلاف های مردم (قضاوت):
۶۰	۷. دعوت به حیات برتر و سازنده:
۶۰	۸. سفارش به اخلاق ستوده و تزکیه نفس:
۶۱	فصل هفتم- عصمت پیامبر.....
۶۱	۱. معنای عصمت:
۶۱	۲. انواع عصمت:
۶۲	۳. اثبات امکان عصمت در انسان:
۶۳	۴. اثبات عصمت در پیامبران:
۶۶	۵. ذاتی و انحصاری نبودن عصمت و اکتسابی بودن آن:
۶۷	فصل هشتم- خاتمیت.....
۶۷	۱. معنای خاتم و توجیه آن:
۶۸	۲. علل نیاز به تجدید شرایع و آمدن پیامبران متعدد:
۶۹	۳. ولایت پشتوانه نبوت.....
۷۰	۴. ارتباط نبوت و ولایت:
۷۳	۵. انواع ولایت در قرآن:
۷۵	۶. امامت:
۷۷	الف. لطف بودن امام و وجوب نصب وی بر خدا:
۷۸	ب. برتری امام بر سایر مردم:

۷۹	ج. عصمت امام: .....
۸۱	بخش سوم: نبوت در عهدین .....
۸۱	فصل اول - کتاب .....
۸۱	۱. معرفی کوتاه کتاب مقدس: .....
۸۲	الف. کتاب مقدس یهود: .....
۸۴	ب. کتاب مقدس مسیحیان: .....
۸۶	۲. مؤلفان کتاب مقدس: .....
۸۶	الف. نویسندگان کتاب مقدس یهود: .....
۸۸	ب. نویسندگان کتاب مقدس مسیحیان: .....
۹۱	۳. عصمت کتاب مقدس: .....
۹۲	۴. تفسیر و تأویل کتاب مقدس: .....
۱۰۱	فصل دوم - نبی .....
۱۰۱	۱. معنای لغوی نبی: .....
۱۰۲	۲. نبی در عهد عتیق: .....
۱۰۳	۳. عناوین انبیادر عهد عتیق: .....
۱۰۴	۴. مراتب نبوت: .....
۱۰۵	۵. نبی در عهد جدید: .....
۱۰۷	۶. انبیا در عهدین: .....
۱۰۷	الف. موسی در عهد عتیق: .....
۱۰۹	ب. عیسی در عهد جدید: .....
۱۱۲	ج. انبیاء غیر بنی اسرائیل در عهدین .....
۱۱۴	فصل سوم - اهداف و تعالیم انبیا .....
۱۱۴	الف. اهداف و تعالیم انبیای یهود: .....
۱۱۴	۱. خداشناسی و پرستش و عبودیت خدا: .....
۱۱۵	۲. بیان احکام و قوانین زندگی (شریعت در عهد عتیق): .....
۱۱۷	۳. تزکیه و تبیین مسائل اخلاقی: .....
۱۱۷	۴. رهایی و نجات بنی اسرائیل از دست فرعونیان .....
۱۱۷	ب. تعالیم و اهداف عیسی(ع): .....
۱۱۷	۱. دعوت به یکتاپرستی و شناخت خدا: .....
۱۲۳	۲. تزکیه نفس و درونی کردن اخلاق: .....
۱۲۴	۳. نزدیک شدن به ملکوت آسمان ها: .....

ج. نجات:	۱۲۵
۱. مسیح و نجات در عهد عتیق:	۱۲۵
۲. مسیح و آموزه نجات در مسیحیت:	۱۲۶
۳. مقایسه مسیح در عهد عتیق و عهد جدید:	۱۳۱
فصل چهارم - وحی در عهدین	۱۳۴
۱. معنای لغوی وحی :	۱۳۴
۲. وحی در عهد عتیق:	۱۳۴
۳. وحی در عهد جدید:	۱۳۶
فصل پنجم: اعجاز	۱۴۰
فصل ششم - عصمت پیامبران در عهدین	۱۴۲
الف. عصمت پیامبران در عهدین:	۱۴۲
ب. عصمت مسیح در عهد جدید	۱۴۴
فصل هفتم - پایان نبوت	۱۴۶
بخش چهارم : مقایسه و نتیجه گیری	۱۴۸
فصل اول: مقایسه کتاب مقدس و قرآن	۱۴۸
فصل دوم: مقایسه نبی، ضرورت نبوت و پایان نبوت در قرآن و عهدین	۱۵۱
فصل سوم: مقایسه وحی در قرآن و عهدین	۱۵۳
فصل چهارم: مقایسه معجزه در قرآن و عهدین	۱۵۶
فصل پنجم: مقایسه اهداف و تعالیم انبیا:	۱۵۷
فصل ششم : مقایسه عصمت در قرآن و عهدین	۱۷۲
بخش پنجم : جمع بندی و نتیجه گیری	۱۷۵
پیوست :	۱۸۳
کتاب شناسی :	۱۸۳
کتاب نامه	۱۸۵

الف: موضوع و طرح مسئله (اهمیت موضوع و هدف):

با نگاه به ادیان الهی خصوصاً ادیان ابراهیمی در می یابیم که ادیان متشکل از سه اصل می باشند. این سه اصل عبارت از خدا، معاد و نبوت می باشند.

می توان گفت اصلی ترین و حیاتی ترین اصل هر دین نبوت است. اصل نبوت در ادیان الهی از دو منظر اهمیت زیادی دارد، اول اینکه اصولاً اثبات حقانیت دین در گرو اثبات نبی الهی آن دین می باشد. در ثانی متن این ادیان شامل اعتقاد به خدا و معاد و چگونگی آنها بر اساس آموزه های انبیای آن شکل می گیرد، چرا که اصولاً دین به عنوان پیام خداوندی بدون نبی غیر قابل شناخت و درک است. به عبارت دیگر حتی سخن گفتن از خدا و معاد نیز در پرتو سخنان و رفتار نبی آن دین است که میسر می شود. بنابراین برای شناخت بهتر ادیان، اولین چیزی که باید مورد توجه قرار گیرد نبوت در آن ادیان می باشد. در این پژوهش نیز به فلسفه نبوت در کتاب مقدس سه دین بزرگ ابراهیمی اسلام، یهودیت و مسیحیت پرداخته ایم.

ب: مبانی نظری شامل مرور مختصری از منابع، چارچوب نظری و پرسشها و فرضیه ها:

در این تحقیق به بررسی فلسفی موضوع وحی و نبوت از دیدگاه قرآن و کتاب مقدس در ادیان اسلام، یهودیت و مسیحیت پرداخته شده است به این صورت که ابتدا به جایگاه فلسفی نبوت در این ادیان می پردازیم و با تحلیل و بررسی موضوعات پیرامون آن، اشتراکات و تفاوت های این مفهوم را استخراج می کنیم. تکیه ما در این تحقیق بر قرآن و کتاب مقدس است که اصلی ترین و دست اول ترین کتب مقدس این سه دین به شمار می روند، می باشد. به عبارت دیگر تأکید در این پژوهش، فلسفه نبوت در کتب مقدس این ادیان و نه خود ادیان می باشد. پرسش هایی که مبانی این پژوهش است عبارتند از اینکه آیا تفاوتی بین دیدگاه های این کتب وجود دارد یا خیر؟ در صورت پاسخ مثبت، آیا این تفاوت ها ساختاری و اساسی است یا آنکه جزئی و قابل اغماض است؟ ثانیاً بنابر اعتقاد ما که این سه دین، هر سه از جانب خداست و کاملاً وحیانی است، در صورت تفاوت های بنیادین چگونه یکی بودن منبع آنها توجیه می شود؟ به عبارت دیگر آیا این تفاوت ریشه ای و عمیق از جانب خداست و یا در طول تاریخ با مصلحت جویی های جامعه بشری چنین تغییراتی در اصول دینی ادیان بوجود آمده است؟

پ: روش تحقیق شامل تعریف مفاهیم، روش تحقیق، جامعه مورد تحقیق، نمونه گیری و روشهای نمونه گیری، ابزار اندازه گیری، نحوه اجرای آن، شیوه گردآوری و تجزیه و تحلیل داده ها:

در این تحقیق به بررسی فلسفی موضوع وحی و نبوت از دیدگاه قرآن و کتاب مقدس در ادیان اسلام، یهودیت و مسیحیت پرداخته شده است. همه ادیان ابراهیمی دارای سه اصل مشترک به نام توحید، نبوت و معاد می باشند و دو اصل توحید و معاد و بطور کلی همه شئون این ادیان بر اساس تعالیم انبیای آن شناخته می شوند.

بر این اساس به تبیین ابعاد مختلف وحی و نبوت در قالب چهار بخش معرفی اجمالی ادیان، نبوت در قرآن، نبوت در عهدین و مقایسه آن ها پرداخته ایم.

در این راستا سعی بر آن داریم که ابتدا به جایگاه فلسفی نبوت در این ادیان بپردازیم و با تحلیل و بررسی موضوعات پیرامون آن، اشتراکات و تفاوت های این مفهوم را استخراج کنیم.

در یک نگاه جامع به بحث نبوت، می توان از چرایی ها در ابعاد نبوت سخن به میان آورد. از جمله آنها که در این تحقیق نیز مورد توجه قرار گرفته است می توان به معجزه به عنوان راه عقلی در باب اثبات نبوت، عصمت انبیا، تعالیم انبیا و خاتمیت اشاره کرد. البته می باید در خصوص طرح مباحث در نظر داشت که گرچه اساساً نگاه فلسفی در طرح و پرداختن به موضوعات مورد نظر بوده است، اما برای روشن تر شدن موضوع، به بررسی مباحث کلامی مرتبط با آنها از قبیل معرفی ادیان مسیحیت، یهودیت و اسلام، معنای نبی و وحی در کتب قرآن و عهدین، معرفی و شناخت کتاب مقدس و قرآن نیز می پردازیم.

ت: یافته های تحقیق:

از این بررسی برداشت می گردد که در بعضی از ابعاد وحی و نبوت، مفاهیم تنها دارای اشتراک لفظی است و با توجه به اینکه ما معتقدیم این ادیان دارای ریشه مشترک اند، می توان گفت این اختلافات از آنجا ناشی می شود که مسیحیت و یهودیت در طول قرن های متمادی متأثر از ادیان و سنت های غیر الهی نظیر یونان و روم باستان به صورت امروزی در آمده اند و بر اساس نظر پژوهشگران و محققان، کتب مقدس این ادیان نیز در طول قرن ها دچار تحریف های بسیاری در لفظ و معنا شده است.

ث: نتیجه گیری و پیشنهادات:

- ۱- آنچه که از این پژوهش بر می آید آن است که بر اساس قرآن و عهدین فلسفه وجودی انبیا هدایت و نجات انسان هاست، با این تفاوت که در عهد عتیق این نجات محدود به بنی اسرائیل می شود اما قرآن نجات کل بشریت را در نظر دارد و نظام الهیات پولسی نجات حقیقی و کامل را فقط در گرو مرگ مسیح و ایمان به او می داند.
- ۲- در مسیحیت ضرورت وجود نبی آنگونه که در اسلام و یهودیت وجود دارد، مطرح نمی شود. بلکه فیض الهی است که بطور رایگان به بشر داده شده و انسان برای هدایت چندان نیازی به عقل و اختیار خود ندارد.
- ۳- مسیحیت و یهودیت از ابتدا آنگونه که امروزه هست، نبوده و در طول زمان در اثر تماس با ادیان و سنت های غیر الهی به صورت امروزی درآمده اند. کتب مقدس این ادیان نیز در طی نسل های متمادی شکل امروزی را به خود گرفته است. بنابراین با وجود اعتقاد به ریشه مشترک با اسلام، در الهی بودن منشأ این تغییرات تردیدهای بسیاری وجود دارد.

صحت اطلاعات مندرج در این فرم براساس محتوای پایان نامه و ضوابط مندرج در فرم را گواهی می نمایم.

نام استاد راهنما: دکتر رضا سلیمان حشمت

سمت علمی:

نام دانشکده: ادبیات و زبانهای خارجی

محل امضاء

رئیس کتابخانه

محل امضاء

پیشگفتار :

انجام مطالعات تطبیقی در ادیان الهی برای ما مسلمانان بعنوان یکی از این ادیان دارای فواید زیادی می باشد. از آنجاییکه ادیان الهی دارای ریشه و مبدأ مشترکی می باشند، که همان خداوند عزوجل می باشد، انتظار می رود که در بررسی تطبیقی این ادیان به اشتراک های زیادی برخورد کنیم. با نگاه به ادیان الهی خصوصاً ادیان ابراهیمی در می یابیم که ادیان متشکل از سه اصل می باشند. این سه اصل عبارت از خدا، معاد و نبوت می باشند.

می توان گفت اصلی ترین و حیاتی ترین اصل هر دین نبوت است. اصل نبوت در ادیان الهی از دو منظر اهمیت زیادی دارد، اول اینکه اصولاً اثبات حقانیت دین در گرو اثبات نبی الهی آن دین می باشد. در ثانی متن این ادیان شامل اعتقاد به خدا و معاد و چگونگی آنها بر اساس آموزه های انبیای آن شکل می گیرد، چرا که اصولاً دین به عنوان پیام خداوندی بدون نبی غیر قابل شناخت و درک است. به عبارت دیگر حتی سخن گفتن از خدا و معاد نیز در پرتو سخنان و رفتار نبی آن دین است که میسر می شود. بنابراین برای شناخت بهتر ادیان، اولین چیزی که باید مورد توجه قرار گیرد نبوت در آن ادیان می باشد. در این پژوهش نیز به فلسفه نبوت در کتاب مقدس سه دین بزرگ ابراهیمی اسلام، یهودیت و مسیحیت پرداخته ایم.

شاید بتوان گفت از حیاتی ترین مسائل ادیان الهی، موضوع نبوت باشد، به گونه ای که حتی شناخت خداوند نیز از آبشخور نبوت سیراب می شود.

اینجانب پس از مشورت با اساتید محترم خود، جهت ورود به مباحث تطبیقی در ادیان الهی، موضوع نبوت را انتخاب کرده و به نحوی به مقایسه حکمت و فلسفه نبوت در ادیان ابراهیمی پرداختم. از آنجاییکه برای شناخت بهتر هر دین مهمترین منبع کتب مقدس همان دین می باشد، سعی بر آن شد که بر روی این منابع تاکید شده و از تفاسیر گوناگون اجتناب شود. بر این اساس نام پژوهش با تأکید بر کتب مقدس این ادیان "بررسی تطبیقی فلسفه نبوت در قرآن و عهدین" انتخاب شده است.

در اینجا بر خود لازم می دانم از استاد راهنمای خود آقای دکتر حسین کلباسی به خاطر راهنمایی های ارزنده و همکاری بی دریغ ایشان تشکر و قدردانی نمایم. همچنین از زحمات و ارشادات استاد مشاور خود آقای دکتر رضا سلیمان حشمت کمال تشکر را دارم.

مقدمه :

در این تحقیق سعی بر آن داریم که ابتدا به جایگاه فلسفی نبوت در این ادیان پردازیم و با تحلیل و بررسی موضوعات پیرامون آن، اشتراکات و تفاوت های این مفهوم را استخراج کنیم. نکته بسیار مهمی که می باید بدان اشاره کرد این است که تکیه ما در این تحقیق بر قرآن و کتاب مقدس است که اصلی ترین و دست اول ترین کتب مقدس این سه دین به شمار می روند، می باشد. به عبارت دیگر تأکید در این پژوهش، فلسفه نبوت در کتب مقدس این ادیان و نه خود ادیان می باشد.

در یک نگاه جامع به بحث نبوت، می توان از چرایی ها در ابعاد نبوت سخن به میان آورد. از جمله آنها که در این تحقیق نیز مورد توجه قرار گرفته است می توان به معجزه به عنوان راه عقلی در باب اثبات نبوت، عصمت انبیا، تعالیم انبیا و خاتمیت اشاره کرد. البته می باید در خصوص طرح مباحث در نظر داشت که گرچه اساساً نگاه فلسفی در طرح و پرداختن به موضوعات مورد نظر بوده است، اما برای روشن تر شدن موضوع، به بررسی مباحث کلامی مرتبط با آنها از قبیل معرفی ادیان مسیحیت، یهودیت و اسلام، معنای نبی و وحی در کتب قرآن و عهدین، معرفی و شناخت کتاب مقدس و قرآن نیز می پردازیم.

در پرداختن به موضوعات سعی شده است سیری منطقی و ساختاری نظام مند در نظر گرفته شود. بر این اساس در بخش اول ابتدا معرفی ادیان مورد بحث صورت پذیرفته و در آن سعی در معرفی اجمالی اصول عقائد و جایگاه نبوت در آنها شده است. در بخش دوم و سوم به طرح موضوعات مربوط به نبوت از دیدگاه قرآن و عهدین پرداخته شده است، این موضوعات را در بخش دوم به این ترتیب پی می گیریم: قرآن که در آن به معرفی اجمالی قرآن، عصمت قرآن و فهم آن می پردازیم. نبی در قرآن که در آن ابتدا به معنای نبی در لغت و قرآن اشاره کرده و پس از آن توضیحاتی در آن باب داده ایم. در فصل سوم به بحث ضرورت و حکمت نبوت پرداخته ایم و برای اثبات آن ابتدا به این توجه شده که اصلاً وجود نبی چه فایده ای دارد و با آن فواید، ضرورت وجود نبی را می توان اثبات کرد یا خیر و سپس این ضرورت را با مبانی عقلی و قرآنی بیان می کنیم. بعد از آن به بحث وحی پرداخته و به کاربردهای آن در

قرآن اشاره می‌کنیم. از آنجا که انسان‌ها با ادعای فرد مدعی نبوت و بیان سخنانی که آن فرد به خدا نسبت می‌دهد، نیازمند راهی برای یافتن صحت ادعای او می‌باشند، در فصل پنجم بحث معجزه را مطرح می‌کنیم. تعالیم و اهداف انبیا از دیگر شئون نبوت است که در فصل بعدی به بیان آن‌ها می‌پردازیم. اهداف انبیا را در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان به دنیوی و اخروی تقسیم کرد، البته این جدا کردن به طور قطع نیست و شاید در مواردی این دو با هم در تلاقی باشند. ما نیز برای فهم بهتر به چنین دسته‌بندی‌ای قائل شدیم و ادعایی در دقت بودن آن نداریم. عصمت انبیا از دیگر مباحثی است که در موضوع نبوت باید به آن پرداخت، زیرا مهم است بدانیم آیا این پیامبری که از جانب خدا برگزیده شده و مردم را به سعادت فرا می‌خواند، خود نیز به دستورات الهی عمل می‌کند و آیا می‌توان به نحو کامل به سخنان و اعمال او اعتماد کرد و از او پیروی کرد؟ در آخرین فصل از این بخش به ادامه راه نبوت می‌پردازیم؛ به این معنا که آیا بودن نبی در همه اعصار لازم است و اگر نه، بعد از انبیا تکلیف مردم چه می‌شود؟ ما این بحث را با نام خاتمیت پی می‌گیریم و به صورت نسبتاً مجمل به ولایت و امامت می‌پردازیم.

در بخش سوم با عنوان کتاب، آغاز می‌کنیم؛ چرا که همان‌گونه که گفته شد، مرجع اصلی ما کتاب مقدس آن دین است. بنابراین برای ورود به بحث، معرفی کتاب مقدس ضروری است. در این بخش نیز روند کار مانند بخش قبلی است و تقریباً همان عناوین را دنبال می‌کنیم؛ به این صورت که پس از کتاب به معنای نبی در لفظ و در کتاب می‌پردازیم و توضیحاتی در آن باب می‌دهیم. در فصل سوم به وحی می‌پردازیم. بعد از آن به ترتیب، معجزه، عصمت و پایان نبوت را در فصولی جداگانه مطرح می‌کنیم. آنچه که در روند کار در این بخش دیده می‌شود این است که سعی شده در هر قسمت دیدگاه کتاب مقدس یهودیان و مسیحیان به نحوی جداگانه مطرح شود. همچنین فصلی در بخش نبوت در قرآن به نام ضرورت و حکمت نبی وجود دارد که در این بخش در فصلی جداگانه مطرح نشده، بلکه در ذیل فصول دیگر به نحو پراکنده به آن اشاراتی شده است. چرا که در یهودیت تا حدی همان ضرورتی مطرح است که در اسلام به آن پرداخته شده و در دیدگاه مسیحیت شاید ضرورتی در این باب نتوان یافت، بلکه آن

را در قالب هدف از وجود مسیح بتوان بیان کرد.

در بخش چهارم و بخش آخر با عنوان مقایسه و نتیجه گیری به بررسی شباهت ها و تفاوت های موضوعات طرح شده در قرآن و عهدین و به سوالاتی نظیر اینکه آیا تفاوتی بین دیدگاه های این کتب وجود دارد یا خیر؟ در صورت پاسخ مثبت، آیا این تفاوت ها ساختاری و اساسی است یا آنکه جزئی و قابل اغماض است؟ ثانیاً بنابر اعتقاد ما که این سه دین، هر سه از جانب خداست و کاملاً وحیانی است، در صورت تفاوت های بنیادین چگونه یکی بودن منبع آنها توجیه می شود؟ به عبارت دیگر آیا این تفاوت ریشه ای و عمیق از جانب خداست و یا در طول تاریخ با مصلحت جویی های جامعه بشری چنین تغییراتی در اصول دینی ادیان بوجود آمده است؟ پرداخته شده است.

نکته قابل توجه در این پژوهش آن است که درست است که تأکید ما بر نص کتاب های مقدس این سه دین است، اما برای فهم مطالب این کتب در نظر خود و پیروان آن دین، ناچار به بیان تفاسیر و برداشت عالمان همان دین هستیم، در غیراین صورت صرفاً یک سری آیه و جمله خواهیم داشت. بنابراین ما در جایی که نص باشد، آن را بیان کرده و بر حسب ضرورت به توضیح آن از دید عالمان دین می پردازیم.

بخش اول : دین

اگر در مورد چیزی بخواهیم صحبت کنیم، ابتدا باید به تعریف آن پردازیم یا دست کم وصف الشیئی از آن بیاوریم تا حوزه بحث ما روشن شود.

در گذشته تصور می شد ارائه تصویر جامع و کامل از شیء امکان دارد، اما با پیشرفت علوم معلوم شد که درباره هیچ یک از پدیده‌های جهان شاید نتوان تعریف کاملی ارائه داد؛ چرا که تعریف‌ها بعضی از جوانب موضوعات را نشان می دهند.

در مورد دین نیز باید گفت که تعریف آن امری بسیار مشکل است و تا کنون بیش از هشتاد تعریف برای آن ارائه شده که هیچ کدام نمی تواند کامل و جامع باشد. مثلاً تعریف دین به "اعتقاد به وجود خدا و عمل به مقتضای این اعتقاد"، تعریفی جامع نیست و آیین اصلی بودا را شامل نمی شود. (توفیقی، ۱۳۸۴ ص. ۳) از دیگر تعاریفی که می توان در باب دین گفت، آگاهی از یک امر متعالی است که این سخن نیز گویای همه مطالب در این زمینه نیست.

در باب دسته بندی ادیان نیز می توان از جنبه های گوناگون مانند توحیدی بودن و غیر توحیدی بودن و یا شرقی و غربی و یا ابتدایی و یا پیشرفته بودن تقسیم بندی کرد.

اما آنچه که در این رساله مورد نظر ما از دین می باشد، سه دین بزرگ توحیدی -یهودیت، مسیحیت و اسلام- است که هر سه به سه اصل مشترک یگانگی خدا، نبوت و معاد اعتقاد دارند و نیای بزرگ خود را ابراهیم (ع) می دانند و به این دلیل به ادیان ابراهیمی یا سامی نیز خوانده می شوند. همچنین هر کدام داعیه کمال دین خود را دارند. در ادامه به توضیح مختصری در باب هر یک از این ادیان می پردازیم.

۱- اسلام

اسلام که از ریشه سلم و به معنی تسلیم شدن است، نام یکی از ادیان ابراهیمی است و در نظریه پروان آن که مسلمان خوانده می شوند، آخرین دینیست که توسط آخرین پیامبر خدا برای سعادت مردم آمده است.

نام این دین در خود کتاب آمده و از قبل تعیین شده است "ان الدین عند الله الاسلام.." (آل عمران ۱۹) و "یا" و "من یتغ غیر الاسلام دینا فلن یقبل منه..." (آل عمران: ۸۵). همچنین در سوره مائده نیز آمده: "و رضیت لکم الاسلام دینا..."

کتاب مقدس مسلمانان قرآن است که همه آن بدون استثنا از طرف خدا بر خود پیامبر (ص) وحی شده که به صورت یک کتاب واحد و به یک زبان که عربی است در مدت ۲۳ سال به مردم ابلاغ داده شده است. این آیین مجموعه معارفی است که در نسبت با خدا تدوین یافته و در متن مقدس قرآن و سنت گرد آمده است.

در اسلام حضرت محمد (ص) که پیامبر مسلمانان است، بشری است مانند دیگر مردم با این تفاوت که به وی وحی می شود و وی واسطه ای است میان خدا و مردم تا پیام خدا را به مردم ابلاغ نماید و خود نیز بیش از همه به تکالیف شرع عمل می کند. این دین شامل دو مذهب اصلی سنی و شیعه می باشد که هر یک خود چند شاخه فرعی را شامل می شود.

اصول اسلام عبارتند از توحید، نبوت و معاد که البته در مذهب شیعه دو اصل دیگر عدل و امامت به آن افزوده می شود.

۲- یهودیت

یهودیت دینی است که مخصوص بنی اسرائیل (فرزندان یعقوب) است و نام آن برگرفته از قوم یهود می باشد. واژه های یهود و یهودیت از واژه های متأخرند و نخستین واژه های معرف این قوم عبارت

بودند از عبرانیان و بنی اسرائیل که عبرانیان احتمالاً مأخوذ از واژه "عبر" به معنی عبور کنندگان (به سمت سرزمین کنعان یا رود اردن) است. (کلباسی اشتری، ۱۳۸۴ ص. ۱۷۴)

"بنی"، جمع "ابن"، غالباً به معنای فرزندان پسر است؛ و اسرائیل نام دیگر یعقوب پسر اسحاق است. بنی اسرائیل دوازده سبط یا خاندان اند که آنها را از نسل دوازده پسر یعقوب می دانند.

آغاز تاریخ بنی اسرائیل، به حوادث حیات جد اعلای آنها، ابراهیم، بازمی گردد. بنا به گزارشهای تاریخی، زادگاه وی در اورکلدانیان بود، و او با مهاجرت جمعی قومش به حرّان، بدان ناحیه منتقل شد؛ سپس از حرّان به فلسطین مهاجرت کرد و در آنجا سکنا گزید. فرزندان و نوادگان او، اسحاق و یعقوب، نیز در کنعان ساکن بودند. احتمالاً این حوادث در حدود ۲۰۰۰-۱۸۰۰ ق م روی داده است.

پس از آن که یوسف به مصر برده شد و در آنجا به صدارت رسید، یعقوب و پسرانش به سبب قحطی در کنعان، به مصر رفتند و تا روزگار حضرت موسی، که از نسل همین قوم بود، در مصر ماندند. بنی اسرائیل به رهبری دینی و سیاسی موسی از سلطه فرعون رها شدند و از مصر خارج گشته به سمت کنعان حرکت کردند. اینان حدود چهل سال، که طی آن یک نسلشان از بین رفت، در صحرای سینا سرگردان بودند تا اینکه پس از وفات موسی، یوشع جانشین وی شد و به تدریج کنعان را فتح کرد. (هوشنگی)

بنابر خود کتاب مقدس یهودیان، این دین عهدی است که خدا با این قوم بسته است. نخستین پیمان در عهد عتیق، عهدی است که خدا با آدم ابوالبشر منعقد کرد به این مضمون که او را در بهشت جای داد و اجازه تناول از همه میوه های باغ به جز درخت معرفت نیک و بد را به او داد، اما خوردن میوه این درخت را ممنوع کرد. (پیدایش، ۲: ۱۵-۱۷) بعد از آدم، نوح که یکی دیگر از انبیا است، مخاطب عهد الهی قرار می گیرد: "و خدا نوح و پسران او را خطاب کرده و گفت: اینک من عهد خود را با شما و بعد از شما با ذریت شما استوار سازم." که البته جزئیات این پیمان چندان روشن نیست. اما مرکز ثقل عهد الهی در تورات، پیمانی است که خدا با ابراهیم (ع) منعقد می کند. پیمانی که هم متضمن سرنوشت و تقدیر نسل های پس از او و هم در بردارنده تکالیف اقوام است. (پیدایش، ۱۷: ۱-۵) اصل مضمون این

پیمان اعطای سرزمین کنعان به او و بعد از او به ذریه اوست که البته عهد عتیق در این زمینه ذریه ابراهیم را فقط فرزندان اسحاق می داند (پیدایش ۱۷: ۱۹ و ۲۱: ۱۲-۱۳). بنابراین بر اساس روایات فراوان تورات، خدا با ابراهیم و بعد از او با اسحاق و پس از آن با یعقوب عهد بست که در صورت اطاعت از خداوند فرزندان آنان را فراوان ساخته و سرزمین موعود را به آنان بدهد و آنان نیز قوم مخصوص خدا باشند.

اما مهمترین و اصلی ترین عهد خداوند که در عهد عتیق آمده و در حقیقت ادامه و استمرار همان عهد الهی با ابراهیم است، عهدی است که با حضرت موسی در کوه سینا بسته شد و بر مبنای آن خدای قوم یهود در قبال اطاعت قوم از او امرش آنان را به شکوه و جلال و مکنت و ریاست بر کل عالمیان خواهد رساند. (خروج ۶: ۳-۹) در واقع موسی بزرگترین پیامبر بنی اسرائیل است که بنا بر اعتقاد یهودیان، خدا با وی بدون هیچ پرده ای سخن می گوید.

با این مقدمه کوتاه معلوم می شود که مهمترین ویژگی این دین آمیخته بودن دیانت و قومیت در آن است، به طوریکه تفکیک این دو از هم غیر ممکن می باشد. بنابراین مطالعه یهودیت بدون مطالعه دقیق تاریخ این قوم ناممکن است. و همچنین منبع منحصر به فرد تاریخ این دین، کتاب مقدس آن می باشد.

کتاب های مقدس یهودیان نظیر تلمود بر عنصر قومیت چنان تأکید داشته که آن را از لوازم لا ینفک دین داری معرفی می کند. به طوریکه برای مثال در تلمود در تفسیر واژه "همنوع" که در تورات مکرر مورد استفاده قرار گرفته، توضیح می دهد که یهودیان هستند و نه غیر آن ها، به عبارت دیگر غیر یهودیان در ردیف همنوع نمی توانند قرار گیرند. همچنین تلمود در مورد کسانی که تازه به دین یهود گرویده اند به دیده تردید نگریسته و تحت شرایطی خاص آن ها را به عنوان "همنوع" می شناسد. (کهن، ا، ۱۳۵۰ ص. ۲۳۳-۲۳۴)

کتاب مقدس یهود مجموعه ایست که یهودیان آن را عهد و مسیحیان عهد عتیق می نامند. موضوع بخش مهمی از این کتاب تاریخ قوم است. این مجموعه در چندین قرن نوشته شده است.

۳- مسیحیت

مسیحیت یکی از بزرگ ترین ادیان زنده دنیا است که در تقسیم بندی ادیان در شاخه ادیان غربی یا نژاد سامی می گنجد. این دین به واسطه اینکه اصل خود را به ابراهیم خلیل بر می گرداند از ادیان ابراهیمی به شمار می رود.

نظام عقیدتی این آیین که پیام آور آن حضرت عیسی (ع) است، در طی قرن های گذشته نزاع های طولانی را پشت سر گذاشته، به شکل کنونی در آمده است. واژه مسیحیت به معنای عام پیروان مسیح و دسته ای از آموزه های رسمی مبتنی بر کتاب مقدس، پس از مصلوب شدن وی رایج شده است و در زمان تبلیغ عیسی (ع) پیروان آن حضرت با عنوان طریقت شناخته می شدند.

کتاب مقدس این دین همان است که به عهدین معروف است که متشکل از دو بخش نامساوی عهد عتیق و عهد جدید می باشد. در بیشتر زبان های اروپایی برای نام گذاری کتاب مقدس از واژه هایی برگرفته از واژه یونانی Biblia به معنای "کتابها" استفاده می شود.

عهد عتیق کتاب مقدس یهودیان نیز می باشد که بیانگر همان عهدی است که خدا با ابراهیم بست و با موسی آن را تجدید کرد، اما عهد جدید به مسیحیان اختصاص دارد و دارای ۲۷ کتاب است.

باید یاد آور شد که عهد جدید را عیسی نوشته، بلکه همه کتاب های عهد جدید به زبان یونانی نوشته شده است و نویسندگان آنان، بنابر اعتقاد خود مسیحیان، شاگردان عیسی هستند که برخی وی را از نزدیک دیده اند و بعضی از طریق گروه قبلی با زندگی و تعالیم او آشنا شده اند.

عهد جدید مشتمل بر دو نظام الهیاتی است و دو تصویر متفاوت از مسیح به نمایش می گذارد. اناجیل هم نوا یعنی متی، مرقس، لوقا، اعمال رسولان و رساله های پطرس، یعقوب و یهودا و مکاشفه یوحنا مسیح را مخلوقی از مخلوقات خدا می دانند (مکاشفه، ۳: ۱۴) که بر شریعت موسی مهر تأیید می زند (متی، ۵: ۱۷-۱۹) و به هیچ وجه الوهیت ندارد و اگر پسر خدا خوانده می شود به معنای تشریفی عبد صالح خدا و مانند آن می باشد.

اما از سوی دیگر رساله های پولس و انجیل و رساله های یوحنا مسیح را خدا می دانند که جسم

گرفته (انجیل یوحنا، ۱: ۱)، وی نه تنها داور آینده بشر خواهد بود بلکه آفریننده اصلی جهان بوده است. او برای نجات بشر از گناه اولیه پدرشان آدم که در سرشت انسان ها تأثیر گذاشته بود، به صورت انسان به زمین آمد و با مصلوب شدن خود، انسان ها را از یوغ بندگی خلاص کرد و با رستاخیز خود پس از مرگ انسان ها را بر مرگ پیروز کرد. پس مسیحی کسی است که به مسیح و بر صلیب شدن و رستاخیز او پس از مرگ ایمان داشته باشد.

دین مسیحیت با دارا بودن بیشترین تعداد پیرو در جهان نسبت به سایر ادیان، چندین فرقه دارد. فرقه های مختلف مسیحی در طول تاریخ بسیار فراوان بودند، اما بسیاری از آن ها به مرور زمان از میان رفته و یا دیگر طرفداران قابل ملاحظه ای ندارند و در حال حاضر اکثر قریب به اتفاق پیروان این دین در یکی از سه شاخه مهم مسیحیت، یعنی کاتولیک، ارتدوکس و پروتستان جای می گیرند. (زیبایی نژاد، ۱۳۸۴ ص. ۲۴۱)

علاوه بر اعتقادات مشترک بین این سه مذهب، کاتولیک معتقد به ریاست پاپ بر تمام جامعه مسیحیان و همچنین معتقد به مصونیت وی از خطا هستند و آن ها اعتقاد به مصوبات مجامع کلیسای کاتولیک را لازم می شمردند. آنان معتقدند که مسیح، پطرس را بر تمام کلیسای مسیحیت رهبر قرار داده و کلید ملکوت آسمان را به وی سپرده است. پطرس نیز در زمان اقامت در رم، پاپ را جانشین خود و صاحب اختیار کلیسای جامع قرار داده است. (مولند ص. ۱۲۲)

فرقه ارتدوکس که بیشتر از آن که جنبه اعتقادی داشته باشد، جنبه جغرافیایی دارد، حاکی از جدایی است که طی تجزیه روم به بخش شرقی و غربی در اواخر قرن پنجم میلادی به وجود آمد. کلیسای روم که مرکز بخش غربی مسیحیت بود، اعتقاد داشت که به دلیل گرفتن اعتبار خود از پطرس، رهبری تمام اسقف های جهان به عهده اوست. اما مسیحیت شرقی که که مهمترین کلیسای آن کلیسای قسطنطنیه بود، پنج مرکز مهم مسیحیت، یعنی اورشلیم، انطاکیه، روم، اسکندریه و قسطنطنیه را از نظر اعتبار و اقتدار برابر می دانست.

ارتدوکس ها بر خلاف کاتولیک ها به عصمت پاپ و مقامات کلیسای اعتقاد ندارند، بلکه معتقدند

کلیسای جامع، یعنی مجموعه مؤمنان مسیحی، جامعه ای مصون از خطا است به این معنا که روح القدس جامعه مسیحیت را از انحرافات محافظت می کند. اما این نکته دلیل بر آن نیست که اشخاص خاصی از روحانیون مشمول این هدایت باشند. البته جامعه کلیسایی را کاتولیک ها هم به رسمیت می شناسند، اما معتقدند که این عصمت از طریق معصومیت پاپ اعمال می شود. (مولند ص. ۳۵)

از دیگر اختلافات این دو فرقه این است که در مذهب کاتولیک علاوه بر عیسی (ع)، مریم (س) را نیز بی گناه ذاتی می دانند، اما مذهب ارتدوکس عصمت مریم را به رسمیت نمی شناسند. (لین، ۱۳۸۰ ص. ۴۷۶) و (مولند ص. ۶۳). از وجوه شباهت های این دو مذهب، منابع و مآخذ اصول اعتقادی است که عبارت از کتاب مقدس و سنت می باشد.

فرقه پروتستان که می توان آن را به دو گروه اصلی لوتری و کلیسای اصلاح شده تقسیم کرد، در بسیاری از مسائل اعتقادی، راه خود را از کاتولیک ها جدا کرده است. کلیسای کاتولیک فیض خداوند و اعمال صالح را شرط سعادت بشر می داند، اما پروتستانی ها معتقدند که پذیرفته شدن فرد در حضور خداوند، فقط فیضی از خدا در قالب فدا شدن مسیح است، نه به دلیل اعمال صالح و زندگی نیکوی فرد. بنابراین در نظر آنان اطاعت از خدا به معنای معامله ای کاسب کارانه نیست، بلکه واکنش محبت آمیز فرزندان نسبت به پدر آسمانی است. بر اساس این مطلب پیروان این مذهب به برزخ (جایگاهی که مؤمنان گناهکار در آن مجازات گناه خود را ببینند) نیز اعتقاد ندارند. شایان ذکر است که ارتدوکس ها هم به برزخ اعتقادی ندارند. (لین، ۱۳۸۰ ص. ۲۳۱)

در باب منابع و مآخذ اصول اعتقادی نیز پیروان مذهب پروتستان فقط کتاب مقدس را منبع اساسی برای ایمان مسیحی می دانند و گفته های پاپ و سنن کلیسایی را تنها در مواردی می پذیرند که شاهدی از کتاب مقدس بر آن اقامه شود. همچنین بر خلاف کاتولیک که تفسیر کتاب مقدس را در انحصار روحانیون و اسقف ها می داند، معتقدند همه مؤمنان حق خواندن و فهمیدن متون دینی را دارند. در نظر لوتر همه مسیحیان روحانی هستند و همه در یک مرتبه قرار دارند و تفاوت آن ها تنها در اختلاف وظایف و عملکرد آن ها است. علاوه بر این آن ها ریاست پاپ بر کلیسا را به رسمیت نمی شناسند.